

Ön söz

Zəngin biomüxtəlifliyi ilə fərqlənən Azərbaycan florasının təxminən 35%-i dərman bitkilərinin payına düşür. Azərbaycanda bitkilərdən xalq təbabətində istifadə tarixinin qədim və dərin kökləri var. Hazırda da dərman bitkilərinin böyük əksəriyyəti ənənəvi, elmi və praktiki təbabətdə uğurla tətbiq edilir. Lakin son illərdə bir sıra təbii və antropogen amillərin təsirindən, həmçinin bəzən bitki ehtiyatlarından düzgün istifadə edilmədiyindən bir sıra çox dəyərli bitki növlərinin məhv olma və itmə təhlükəsi yaranmışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Botanika İnstitutunun təcrübəli alimləri və Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin birlikdə başladığı "Dərman bitkilərinin davamlı istifadəsi" kompaniyası əhalinin müxtəlif qrupları arasında maarifləndir-mə işlərinin aparılması istiqamətində çox mühüm addımdır.

Bu yolda hər birimiz üzərimizə düşən vəzifəni vaxtında və layiqincə yerinə yetirməliyik. Ümid edirik ki, təbiətin bizə bəxş etdiyi Azərbaycan florası xəzinəsini qoruyaraq gələcək nəsillərə ötürmək kimi məsuliyyətli işdə hamımız birlikdə çalışacağıq.

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Botanika İnstitutunun direktoru v.i.e.,
biologiya elmləri doktoru*

VALİDƏ ƏLİ-ZADƏ

DƏRMAN BITKİLƏRİ TƏDARÜKÜNÜN ÜMUMİ QAYDALARI

1. Bitkilərin yığılması yaxşı və aydın hava şəraitində aparılır. Yığım ərəfəsində yağış yağdığı, yaxud şəh düşdüyü halda bitki tam qurudulmalıdır, əks təqdirdə xammal tez qaralır və xarab olur.
2. Yalnız dərman maddələri ilə zəngin olan hissələr (yarpaqlar, köklər, çiçəklər, meyvələr və s.) yığılır.
3. Bitki onun tərkibindəki dərman təsirli maddələr maksimal həddə çatdığı dövrdə toplanılır.
4. Toplanılan dərman bitkiləri kütləsində digər bitkilərin qarışığı olmamalıdır.
5. Bitkilərin yığılan hissələri bütöv, sağlam və zədəsiz olmalıdır. Kif, pas və digər göbələk xəstəlikləri ilə zədələnmiş, yaxud həşəratlar tərəfindən yeyilmiş, çirklənmiş və toz basmış, eləcə də qurumuş, saralmış və solmuş hissələr, xarab və cılız meyvələr yığılmır.

Bitki hissələrinin yığılması qaydası

Yarpaqlar. Yarpaqların yığımı adətən bitkilərin çiçəkləndiyi və yarpaqların tam inkişaf etdiyi dövrdə aparılır. Bəzən istisna hallar da olur. Məsələn, dəvədabanı bitkisinin yarpaqları tam inkişaf səviyyəsinə çiçəkləmə dövründən xeyli sonra çatır. Yalnız tər, sağlam və yaşıl yarpaqlar yığılır.

Otlar. Farmakopeyada və dərman bitkilərinin tədarükü təcrübəsində "ot" anlamında bitkinin yerüstü (köklə birlikdə və ya köksüz) hissəsi nəzərdə tutulur. Otların yığılması üçün ən əlverişli vaxt bitkinin çiçəkləməyə başladığı dövrdür.

Çiçəklər. Çiçəklər tam açıldıqdan sonra toplanır.

Köklər. Çoxillik bitkilərin köklərinin yığımı adətən payızda, bitkinin gövdəsi bozarmağa, yarpaqların isə solmağa başladığı zaman aparılır. Bəzi bitkilərin köklərinin yığımı isə erkən yazda, bitkinin yarpaqları tam inkişaf etməmiş dövrdə aparılır. Birillik bitkilərin kökləri çiçəkləmənin əvvəlində, ikiillik bitkilərin kökləri isə birinci ilin payızında, yaxud ikinci ilin yazında yığılır.

Qabıq. Ağacların və kolların qabığı yazda, şirə hərəkətinin əvvəlində yığılır.

Tumurcuqlar. Tumurcuqlar adətən yazda, onlar daha çox şişdiyi vaxt, açılma ərəfəsində olduqları vaxt yığılır.

Meyvə və toxumlar. Meyvə və toxumlar tam yetişdikdə yığılır. Bəzi hallarda zərurət olduqda meyvə bə toxumlar yarıyetmiş halda yığılaraq, qurudulma prosesində tam yetişdirilir.

Bitkilərin qurudulması

Yığılmış dərman bitkiləri və onların hissələri mütləq qayçada kölgədə, günəş şüalarının birbaşa təsirindən kənar olan yerdə qurudulur. Qurudulmanın bağlı, havaçəkmə yerdə aparılması daha məsləhətdir. Quruma prosesində suyun buxarlanması nəticəsində orta hesabla: yarpaqların çəkisi 80%, çiçəklərin 75%, otların 70-75%, ağac və qabıqların 45%, köklərin isə 65%-ə qədər azalır.

Dərman bitkilərindən preparatların hazırlanması və istifadəsi

Dərman bitkiləri həm təzə, həm də qurudulmuş şəkildə istifadə olunur. Təzə bitkilərdən şirələr çəkilir, müalicə üçün təbii ki, bu şirələr daha faydalıdır, lakin onların ilboyu əldə edilməsi mümkün olmadığı üçün dərman preparatlarının hazırlanması üçün əsasən qurudulmuş xammal istifadə olunur.

Dəmləmələr və cövhərlər

Həm təzə, həm də qurudularaq xırda doğranmış və toz halına salınmış bitkilərdən dəmləmələr, cövhərlər, tinkturalar (spirte qoyulmuş bitki maddələrindən alınmış mehlul), ekstraktlar, mazlar, plastirlər, habelə vanna üçün dəmləmələr hazırlanır.

Cövhərlər qurudulmuş, doğranmış və lazımi miqdarda götürülmüş bitki emalı və ya paslanmayan poladdan olan qaba qoyulur və üzərinə otaq temperaturu qaynadılmış su əlavə olunur, 15 dəqiqə su hamamında qaynadılır və tam soyuduqdan sonra süzülür. Qalan kütlə sıxılır və su əlavə edilərək cövhər tələb olunan miqdara çatdırılır.

Dəmləmə hazırlamaq üçün xammal emalı qaba qoyularaq üstünə su əlavə olunur və 15-20 dəqiqə zəif odda qaynadılır, 10 dəqiqə sonra süzülür və zəruri miqdara çatdırılması üçün üstünə qaynar su əlavə olunur. Dəmləmə ilıq halda yeməkdən 30 dəqiqə əvvəl qəbul edilir. Palıd qabığı və tərkibində aşı maddələr olan digər xammaldan hazırlanan dəmləmələr dərhal süzülür. İsti dəmləmələri termosda da hazırlamaq olar. Bunun üçün 2 xörək qaşığı xammal termos qoyulur və üzərinə 2 stəkan qaynar su əlavə olunur, bu dəmləməni 1 sutkadan artıq saxlamaq olmaz. Xarici istifadə üçün dəmləmələr iki və ya üçqat xammal dozəsindən hazırlanır.

Dəmləmələr və cövhərlər sərin yerdə saxlanılır və istifadədən əvvəl çalxalanır.

Dərman bitkilərinin sutkalıq dozası xəstənin fərdi xüsusiyyətlərindən (yaş, çəki, xəstəliyin xarakteri və s.) asılıdır.

Dərman bitkilərindən olan preparatlar adətən farmasevtik müəssisələrdə və apteklərdə hazırlanır. Dərman bitkiləri və onlardan hazırlanmış preparatlar həkim təyinatı ilə müəyyən olunmuş dozalarda istifadə olunmalıdır.

Adi başınađacı - *Viburnum opulus* L.
Başınađacı

Adi başınağacı
Viburnum opulus L.
Başınağacı

Botaniki təsviri: Başınağacıkimilər (*Viburnaceae* Rafin.) fəsiləsinin, Başınağacı (*Viburnum L.*) cinsindən olan kol və ya kiçik ağacdır. Hündürlüyü 3 m qədər, budaq və yarpaqları qarşılıqlıdır. Yarpaqları sapvari yarpaqaltlıqlı, saplaqlı, yumru, üç dişli dilimdən ibarət barmaqvari dilimlidir. Çiçəkləri ətirlidir, xırda, çətir qalxanvari şəkildə çiçək qrupunda birləşmişlər. Meyvəsi qırmızı rəngdə giləmeyvədir. Dərman kimi istifadə olunan qabığı xoşagəlməz iyə, acı büzüşdürücü dada malikdir. May-iyun aylarında çiçəkləyir, avqust-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Samur-Dəvəçi ovalığı, Alazan-Əgriçay vadisi, Böyük Qafqazın bütün rayonlarında, Lerik, Yardımlı, Füzuli, Şuşa, Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl və Qubadlı rayonlarında yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə və meşə kənarlarında, kolluqlarda və çay kənarlarında bitir.

Tərkibi: Flavonoid, saponin, kumarin, K və C vitaminləri, karotin, piyli və efir yağları, steroid, aşı maddələr, antosian və qətranla zəngindir.

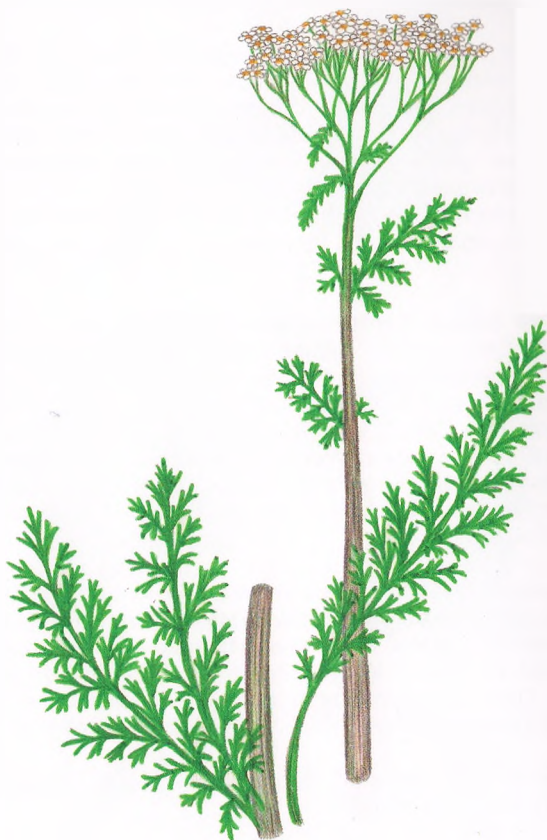
Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, habelə homeopatiyada və farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə və onikibarmaq bağırsağ xorası, bronxial astma, qaraciyər, dəri-zöhrəvi, böyrək xəstəlikləri, babasil, epilepsiya, anemiya, nevroz, soyuqdəymə, öd və sidik kisəsi daşları və qanaxmalar zamanı istifadə olunur. Kardiotonik, sedativ, hipotenziv, ağrıkəsici, antiradiasion, antihelmin, antibakterial və s. təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Təzə meyvələrinin tərkibində acı qlikozid viburin olduğu üçün yeməklərdə istifadə edildikdə bəzən ürəkbulanma və qusma əmələ gətirir. Mədə və onikibarmaq bağırsağ xorası və pankreatit xəstəliklərinin kəskinləşən dövründə istifadə etmək olmaz. Qan laxtalanmasını artırdığı üçün trombofiliya olan xəstələrə təzə meyvələri çox miqdarda qəbul etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Budaqları, meyvələri, yarpaqları, çiçəkləri, qabığı və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, şirə və spirtli ekstraktlar.

Adi boymadərən -
Achillea millefolium L.
Boymadərən

Adi boymadərən
***Achillea millefolium* L.**
Boymadərən

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Boymadərən (*Achillea* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Hündürlüyü 30-75 sm, gövdəsi və yarpaqları yumşaq tüklüdür. Kökü üfüqi şəkildə yayılır, kökdən çıxan və gövdəsindəki lanset-lələkvari yarpaqları 3-5 və daha çox hissəciklərə bölünmüş hissələrdən ibarətdir. Diametri 2-3 mm olan, ağ və açıq çəhrayı çoxcaylı xırda çiçəkləri gövdənin yuxarisında qalxanvari şəkildə, çətir formasında sıx birləşərək bir iri çiçək təəssüratı yaradırlar. Yarpaqların dadı şorməzə və azacıq büzüsdürücü, çiçəklərin dadı isə acı ədviyəlidir. May-sentyabr aylarında çiçəkləyərək, iyun-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonlarında, Naxçıvanın və Talışın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Orta dağ qurşağından subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 800-2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, kolluqlarda, subalp çəmənliklərdə, əkinlərdə, çaqıl daşlıqlar və dincə qoyulmuş torpaqlarda bitir.

Tərkibi: Flavonoid, alkaloid, qlikozid, efir və piyli yağlar, C və K vitaminləri, aşı maddələr, eləcə də qətranlar, lakton və karotinlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiya, farmakologiya və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə, ürək, böyrək və böyrək daşı, sidik kisəsi, bronxial astma, dəri, qaraciyər xəstəliklərində, ağciyər vərəmi, nevroz, soyuqdəymə, malyariya, qadın, revmatizm, stomatit, allergiya, ateroskleroz və bədxassəli şişlərə qarşı istifadə olunur. Antioksidant, antihelmint, qansaxlayıcı, bəlgəmgetirici, ağrıkəsici, yarasağaldıcı, hərərəti salan, spazmolitik və kardiotonik təsire malikdir.

Əks təsirləri: Hamiləlik dövründə istifadə etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi və çiçəkləri.

İstifadə formaları: Cövhər və dəmləmələr.

Adi aytikanı -
Hippophae rhamnoides L.
aytikanı

Adi çaytikanı
***Hippophae rhamnoides* L.**
Çaytikanı

Botaniki təsviri: İydəkimilər (Elaeagnaceae Juss.) fəsiləsinin Çaytikanı (*Hippophae* L.) cinsindən olan kol, yaxud kiçik ağacdır. Hündürlüyü 5-6, nadir hallarda 10 m-ə qədər, çoxsaylı tikanlı budaqları boz rəngdədir. Yarpaqları ardıcıl, uzunluğu 20-70, eni 2-8 mm, dar xəttvari və ya xəttvari-lansetvari, üstdən bozumtul tünd yaşıl, arxadan gümüşü, çiçəkləri xırda, sarı rəngdədir. Meyvəsi çılpaq, narıncı-sarı və ya qırmızımtıl rəngdə, 7-9 mm uzunluqda oval formalı, qısa saplaqlı çərdəkdir, bilavasitə budaqda bitir. Çox ətirlidir, sarı sulu məti ananas dadı verir. Mart-aprel aylarında çiçəkləyərək, sentyabr-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonları, Samur-Dəvəçi və Lənkaran ovalıqları, Naxçıvan və Lənkaranın dağlıq hissəsi, Qobustan və Alazan-Əyriçay vadisində yayılmışdır. Arandan yuxarı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2300 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən çay kənarlarında, çaqıl daşlıqlarda, qayalı yamaclarda, qumsal torpaqlarda və tuqay meşələrində bitir.

Tərkibi: Piyli və efir yağları, C, B1, B2, E, PP vitaminləri, karotin, karotinoid, aşı maddələr, alkaloid və flavonoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə və onikibarmaq bağırsağın xorası, dəri, göz, revmatizm və qadın xəstəlikləri, həmçinin bədxassəli şişlər və avitaminoz zamanı istifadə olunur. Ağrıkəsici, iltihab proseslərinə, xora və şişlərə qarşı, şüalanmadan qoruyucu təsire malikdir.

Əks təsirləri: Təzə meyvələr və onların şirəsi mədə xorası, gastrit və sidik kisəsində daş olan xəstələrə təyin edilmir. Meyvələrin həddindən çox istifadəsi kişilərdə impotensiyaya, qadınlarda mastopatiyanın inkişafı və menstrual dövrün pozulmasına gətirə bilər. Kəskin xolesistit, hepatit, pankreatit, gastrit, kolit və öd kisəsində daş olan xəstələrə çaytikanın yağının daxilə qəbulu ziyandır.

İstifadə olunan hissələr: Meyvələri, yarpaqları, budaqları və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər, şirə, sirop, yağ və spirtli tinkturalar.

Adi d v dabani - *Tussilago farfara* L.
D v dabani

Adi dəvədabanı
***Tussilago farfara* L.**
Dəvədabanı

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Dəvədabanı (*Tussilago* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Erkən yazda  i  kl y n g v d si v  kökyanı yarpaqları yalnız yayda tam inkişaf edir. Kökü s r n n, budaqlıdır. G v d si sadə, ke  vari-tüklü, pulcuqlu, uzunsov-yumurtavari, adətən qonur bənövşəyi rəngli yarpaqlarla örtülmüşdür. Yayda kökyanı yarpaqları uzun saplaqlı, yumru ürəkvari, kənarları iti dişli, hamar, üstdən tünd yaşıl, arxadan ağımtıl-ke  vari tüklüdür. Qurudulmuş yarpaqlar iysiz, acı, bir qədər  iri li dada malikdir. Mart-aprel aylarında çiçəkləyərək, may-iyun aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük Qafqazın bütün rayonlarında, Daşkəsən, Gədəbəy, Göy-g l, Tovuz v  Şəmkir rayonlarında, Samur-Dəvəçi ovalığında v  Nax ivanın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Arandan yuxarı da  qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2300 m-  qədər) rast gəlinir.  sas n a ıq v  gilli yerlərdə, çay v  arx kənarlarında bitir.

Tərkibi: Alkaloid, flavonoid, efir yağları, C vitamini, a ı v  acı maddələr, eləcə də steroid, seskviterpenoid v  kauçuk ile zəngindir.

Təsiri və t tbiqu: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq t bab tində, eləcə də baytarlıqda geniş t tbiqu edilir.  sas n böyrək, m d ba ırsaq, sidik kisəsi, bədxassəli şişlər, ağciyər vərəmi, bronxit v  bronxial astma, nəfəs yolları, ürək, malyariya, epilepsiya, allergiya, revmatizm xəstəlikləri, habelə podaqra, irinli yara v  xoralar, ağız boşluğu v  burunda iltihab prosesləri, ziyil v  d y n kl r zamanı istifadə olunur. Antivirus, antitoksik, antibakterial, antiseptik, şüalanmadan qoruyucu, ödqovucu, yumşaldıcı, yaras aldıcı, spazmolitik, tərlədici v  iltihab aleyhin  təsire malikdir.

 ks t sil ri: Heç bir ziyanı yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yarpaqları, çiçəkləri v  kökümsovu.

İstifadə formaları: Cövhər v  dəmləmələr.

Adi gicitkan - *Urtica dioica* L.

Gicitkan

Adi gicitkan
***Urtica dioica* L.**
Gicitkan

Botaniki təsviri: Gicitkankimilər (*Urticaceae* Juss.) fəsiləsinin, Gicitkan (*Urtica* L.) cinsindən olan çoxillik, ikievli ot bitkisi. Hündürlüyü 1 m-ə qədər, gövdəsi düzdür. Yarpaqları ürəkvari-yumurtavari, iri dişlidir. Çiçək qrupu uzun, budaqlıdır. Bütün bitki tüküklərlə sıx örtülmüşdür. Özünəməxsus "gicitkan" iyi, acıtəhər ot dadı vardır. May-sentyabr aylarında çiçəkləyir və meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında yayılmışdır. Arandan yuxarı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2300 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə kənarlarında, kolluqlarda, bağlarda, çəpər və tikili yanında bitir.

Tərkibi: Flavonoid, C, B₂, E, PP vitaminləri, karotin, efir və piyli yağlar, alkaloid, kumarin, steroid, aşı maddələr və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisi. Praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək, mədə, şəkərli diabet, bronxial astma, ateroskleroz, dəri-zöhrəvi, ağciyər vərəmi, nevroz, revmatizm, qadın xəstəlikləri, allergiya, qanaxma, epilepsiya, iflic, irinli yaralar, bədxassəli şişlər və saç tökülməsi zamanı istifadə olunur. Antibakterial, antioksidant, antihelmint, antiseptik, antimitagen, hipotenziv, qansaxlayıcı, bəlgəmgətirici, sidik və ödqovucu, şiş və xoralara qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Gicitkanın özü və ondan hazırlanmış preparatlar hamilə, abort, polip və uşaqlığın şişi ilə bağlı qanaxması olan qadınlara, qanın yüksək laxtalanması və trombofiliya zamanı zərərli. Böyrək çatışmazlığında ehtiyatla istifadə etmək zəruridir.

İstifadə olunan hissələr: Yarpaqları, çiçəkləri, toxumları və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və şirələr.

Adi itxiyarı, Acı xırca -
Ecballium elaterium (L.) A.Rich.
İtxiyarı

Adi it xıyarı, Acı xırca
***Ecballium elaterium* (L.) A.Rich.**
İtxıyarı

Botaniki təsviri: Balqabaqkimilər (*Cucurbitaceae* Juss.) fəsiləsinin İtxıyarı (*Ecballium* A.Rich.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Bir neçə qısa gövdəyə malikdir. Yarpaqları yumurtavari-ürəkvari, zəif dilimlidir. Bütövlüklə cod nahamardır. Tacı kifayət qədər böyük, açıq sarı rəngdədir. Meyvəsi oval uzunsovdur, toxunduqda sürətlə sıçrayıb şirə buraxır. May-avgust aylarında çiçəkləyir, iyun-noyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Samur-Dəvəçi və Kür-Araz ovalıqları, Naxçıvan düzənliyi, Siyəzən, Şabran, Quba, Qusar, Xaçmaz, Şəki, Apşeron, Qobustan, Lerik, Füzuli, Şuşa, Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl və Qubadlı rayonlarında yayılmışdır. Arandan yuxarı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2300 m-ə gədər) rast gəlinir. Quru yamaclarda, bostanlarda, alağ yerlərdə qrup şəkilində bitir, dincə qoyulmuş torpaqlarda cəngəllik əmələ gətirir.

Tərkibi: Steroid, alkaloid, flavonoid, piyli yağlar və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, habelə kliniki sınaqlarda və homeopatiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək, dəri, revmatizm, malyariya, sarılıq, babasil, bədxassəli şişlər, radikulit xəstəlikləri, podaqra, işləmə, baş, qulaq və diş ağrıları zamanı istifadə olunur. Antibakterial, antihelmint, antifungal, sidikqoyucu, qusdurucu, işlədici və şişlərə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Zəhərlidir, daxilə qəbul zamanı ehtiyatlı olmaq lazımdır.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, çiçəkləri, meyvələri və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər və şirələr.

Adi kasnı, ırtdağuş -
Cichorium intybus L.
Kasnı

Adi kasnı, Çırtıda ğuş
Cichorium intybus L.
Kasnı

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Kasnı (*Cichorium L.*) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Gövdəsi açıq budaqlıdır. Aşağı yarpaqları oyuqlu, lələkvarı bölümlü, gövdəyanı yarpaqları enli oturacaqlı lansetvaridir. Çiçəkləri mavi rəngdə, kökləri ətli, südlü, şirəlidir. İyun-oktyabr aylarında çiçəkləyir, avqust-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən kolluqlarda, əkinlərdə, bağlarda, bostanlarda (alaq kimi) və yol kənarlarında bitir.

Tərkibi: Kumarin, qlikozid, flavonoid, C, B₁, PP vitaminləri, efir və piyli yağlar, acı maddələr və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək daşı, mədə-bağırsaq, şəkərli diabet, dalaq, dəri, nevroz, revmatizm, qaraciyər, ateroskleroz xəstəlikləri, sarılıq və diş ağrısı zamanı istifadə olunur. Tərlədici, büzüşdürücü, ağrıkəsici, iştahagətirici, şişlərə və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Acı maddələrlə zəngin olduğu üçün mədə və onikibarmaq bağırsağın xəstəliklərində istifadə etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri, meyvələri və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər və dəmləmələr.

Adi alaqanqal -
Silybum marianum (L.) Gaerth.
Alaqanqal

Adi alaqañqal
***Silybum marianum* (L.) Gaerth**
Alaqañqal

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Alaqañqal (*Silybum* L.) cinsindən olan ikiillik ot bitkisiədir. Hündürlüyü 1.5 m-ə qədər, gövdəsi düz, çılpaqdır. Yarpaqları çılpaq, iri, enli lansetvari, diş-diş, sarımtıl tikanlı, damarları boyunca ağ ləkəlidir. Səbətleri budaqların ucunda, çiçəkləri al rəngdədir. Aprel-may aylarında çiçəkləyir, may-iyun aylarında meyvə verir.

Yayılması: Samur-Dəvəçi, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqları, Kür düzənliyi, Qobustan, Abşeron, Böyük Qafqazın bütün rayonlarında, Zəngilan, Cabrayıl və Qubadlı rayonlarında yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniş səviyyəsindən 1800 m-ə gədər) rast gəlinir. Əsasən əkinlərdə və dincə qoyulmuş torpaqlarda, yol kənarlarında, quru yamaclarda, alağ yerlərində bitir.

Tərkibi: Piyli və efir yağları, alkaloid, saponin, flavonoid, K vitamini, qətran, kauçuk, antosian və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisiədir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiyada və farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən qaraciyər, öd kisəsi daşı, plevrit, bağırsağ xəstəlikləri, həmçinin yanıqlar, babasil və sarılığ zamanı istifadə olunur. Antioksidant, ödqovucu, qansaxlayıcı, hipotenziv, işlədici və yara sağaldıcı təsire malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Kökü, meyvəsi və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə, spirtli tinktura və ekstraktlar.

Adi qaraot, Qaraqınıx
Origanum vulgare L.
Qaraqınıx

Adi qaraot, Qaraqınıx
***Origanum vulgare* L.**
Qaraqınıx

Botaniki təsviri: Dalamazkimilər (*Lamiaceae* Lindl.) fəsiləsinin, Qaraot (*Origanum* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Bitki tam olaraq qısa tüklüdür, kökü sürünəndir. Gövdəsi 30-60 sm hündürlükdə, dördkünc, budaqlıdır. Yarpaqları qarşılıqlı, qısa saplaqlı, uzunsov, yumurtavaridir. Xırda, çəhrayitəhər çiçəkləri gövdəsinin və budaqlarının uclarında sıx salxım şəklində formalaşmışdır. Meyvəsi dörd xırda qozcuqdan ibarətdir. Otun iyi ətirli, dadı acı ədviyəli, azacıq büzüsdürücüdür. İyun-avqust aylarında çiçəkləyir və avqust-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında yayılmışdır. Arandan subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən çəmən, meşə və meşə kənarlarında, kolluqlarda və otlu yamaclarda bitir.

Tərkibi: Flavonoid, kumarin, alkaloid, saponin, efir və piyli yağlar, C, B₁, B₂ vitaminləri, karotin, aşı maddələr və steroidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiyada, farmakologiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə-bağırsaq, şəkərli diabet, revmatizm, ağciyər vərəmi, bronxit və bronxial astma, nevroz, nevralkiya, epilepsiya, iflic, radikulit, dəri, angina, faringit, loringit, raxit və qadın xəstəlikləri, habelə qulaq, baş və diş ağrıları zamanı istifadə olunur. Antibakterial, antifungal, antiseptik, spazmolitik, sakitləşdirici, yuxugətirici, sedativ, sidikqovucu, yara sağaldıcı, bəlgəmgətirici, eləcə də iltihab prosesləri və qıc olmalara qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Hamiləlik dövründə istifadə etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, tinktura və dəmləmələr.

Adi raziyana - *Foeniculum vulgare* Mill.
Raziyana

Adi raziyana
***Foeniculum vulgare* Mill.**
Raziyana

Botaniki təsviri: Kərovüzkimilər (*Apiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Raziyana (*Foeniculum* L.) cinsindən olan çoxillik, çıpaq ot bitkisidir. Hündürlüyü 1-2 m, silindrik, nazik şırımlı, budaqlıdır. Yarpaqları saplaqsız, lələkvari parçalanmışdır. Sarı rəngli xırda çiçəkləri mürəkkəb çətir formalı çiçəkqrupu əmələ gətirir. Meyvəsi (ikitoxum) 5-7 mm uzunsovdur. Yaşımtil-boz rəngli toxumları özünün ətirli, şirin-ədviiyyəli iyi ilə xırda zirəni xatırladır. İyul-avqust aylarında çiçəkləyərək sentyabr-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Abşeronda, Qobustanda, Xəzəryanı, Samur-Dəvəçi, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Naxçıvan düzənliyində, Zəngilan, Cabrayıl və Qubadlı rayonlarında, aran və dağ ətəyi (dəniz səviyyəsindən 400 m-ə qədər) ərazilərdə rast gəlinir. Əsasən otlu yerlərdə, dəniz kənarı qumluqlarda və yol kənarlarında bitir.

Tərkibi: Kumarinlər, flavonoidlər, efir və piyli yağlar, steroidlər, antosianlar və digər bioloji aktiv maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək, sidik kisəsi, nəfəs yolları, göz, nevroz, bronxit və bronxial astma, irinli yaralarda, zob və s. xəstəliklərə qarşı istifadə olunur. Antibakterial, estrogen, hərərəti salan və sidikqovucu təsirə malikdir.

Əks təsiləri: Heç bir ziyanı yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Meyvələri.

İstifadə formaları: Cövher və efir yağı.

Adi zirə - *Carum carvi* L.

Zirə

Adi zirə
Carum carvi L.
Zirə

Botaniki təsviri: Kərəvüzkimilər (*Apiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Zirə (*Carum L.*) cinsindən olan ikiillik ot bitkisidir. Hündürlüyü 30-60 sm, gövdəsi düz, budaqlıdır. Yarpaqları uzunsov, lansetvari, iki və ya üç qat hissələrə çapılmış lələkvaridir. Xırda ağ (bəzən çəhrayı) çiçəkləri mürəkkəb çətir formasında birləşmişdir. Meyvəsi iki tərəfdən sıxılmış şəkildə uzunsovdur, yetişdikdə 2 toxuma ayrılır. Özünəməxsus güclü ətirli iyə, acı, yandıran ədviyəli dada malikdir. İyun-iyul aylarında çiçəkləyərək iyul-avqust aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonlarında, Naxçıvanın və Talışın dağlıq hissələrində, orta dağ qurşağından alp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 800-3200 m-ə hündürlükdə) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, çay kənarlarında, subalp və alp çəmənliklərində bitir.

Tərkibi: Flavonoidlər, kumarinlər, efir və piyli yağlar, steroidlər və digər bioloji fəal maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, habelə baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə-bağırsaq, qaraciyər, nəfəs yolları, böyrək, sidik kisəsi, göz, nevroz, vərəm və s. xəstəliklərə qarşı istifadə olunur. Antibakterial, antihelmint, işlədici, sidikqovucu və digər təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Hamilə qadınların qidasında zirə istifadə edilməməlidir.

İstifadə olunan hissələr: Meyvələri.

İstifadə formaları: Cövhər və efir yağı.

Adi zirinc - *Berberis vulgaris* L.
Zirinc

Adi zirinc
***Berberis vulgaris* L.**
Zirinc

Botaniki təsviri: Zirinckimilər (*Berberidaceae* Juss.) fəsiləsinin Zirinc (*Berberis* L.) cinsindən olan koldur. Hündürlüyü 2.5 m, cavan budaqları sarı-qonur, köhnələri boz rəngdədir. Tikanları 2 sm-ə çatır. Yarpaqları nazik, ellipsvari, kənarları barmaqlı-kiprikciklidir. Çiçək qrupu uzunluğu 6 sm-ə qədər olan çoxçiçəkli sallaq salxımdır. Meyvəsi al-qırmızı, bəzən sarımtıl-qırmızı, 12 mm-ə qədər uzunsov, turş giləmeyvədir. Aprel-iyun aylarında çiçəkləyir, iyun-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə və meşə kənarlarında, kolluqlarda və çaylaqlarda çaqıl daşlıqlarda bitir.

Tərkibi: Alkaloid, kumarin, flavonoid, C vitamini, piyli yağlar, steroid, aşı maddələr, antosian və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də homeopatiyada geniş tətbiq edilir. Göz, böyrək və böyrək daşı, qaraciyər, sarılıq, revmatizm, öd və sidik kisəsi, mədəbağıracaq, şəkərli diabet, malyariya, dizenteriya, plevrit və qadın xəstəlikləri, habelə xoş və bədxassəli şişlər, qanaxmalar, ağızda iltihab prosesləri zamanı istifadə olunur. Antihistamin, antiprotozo, antibakterial, antioksidant, antiseptik, sidik və ödqovucu, hipotenziv, işlədici, sedativ və spazmolotik təsire malikdir.

Əks təsirləri: Kal meyvələrin tərkibində alkaloidlər daha çox olur, ona görə də onları yeməklərə çox miqdarda əlavə etmək olmaz. Zirincin preparatlarını qəbz, köp, hepatit, xoletistit və böyrək xəstəliklərində istifadə etmək ziyandır. Meyvələrin cövhəri klimakterik qanaxmalarda təyin edilmir.

İstifadə olunan hissələr: Yarpaqları, çiçəkləri, meyvələri, budaqları, qabığı və kökü.

İstifadə formaları: Dəmləmə, tinktura və spirtli tinkturalar.

Amerika çiçəbaharı, Qırmızıdil -
Phytolacca americana L.
Qırmızıdil

Amerika çiçəbaharı, Qırmızıdil
***Phytolacca americana* L.**
Qırmızıdil

Botaniki təsviri: Çiçəbaharkimilər (*Phytolaccaceae* R.Br.) fəsiləsinin, Çiçəbahar (*Phytolacca* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Kökü yoğun, gövdəsi düz, budaqlı, yaşıl, bəzən qırmızıdır. Yarpaqları ardıcıl, yumurtavari-lansetvaridir. Yuxarı yarpaqları aşağıdakılardan xırdadır, çox vaxt sonradan qızarır. Ağımtil, inkişaf etdikcə qızaran çiçəkləri uzunsov salxımvari çiçək qrupunda birləşmişlər. Meyvəsi qara, parıltılıdır. İyun-sentyabr aylarında çiçəkləyir və meyvə verir.

Yayılması: Zaqatala, Qax, Balakən, Lənkəran, Masallı, Lerik və Yardımlı rayonlarında arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən çaqıl daşlıqlarda, bağlarda, yol kənarlarında, quru yamaclarda və töküntülərdə bitir.

Tərkibi: Flavonoid, saponin, alkaloid, efir yağı, steroid və antosianlarla zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Eksperimental və xalq təbabətində, kliniki sınaqlarda, eləcə də homeopatiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək, sidik kisəsi, qaraciyər, ürək-damar, dəri-zöhrəvi xəstəlikləri, iflic, avitaminoz, xoş və bədxassəli şişlər, dizenteriya və ilan vurma zamanı istifadə olunur. Antibakterial, antihelmint, antitoksik, öd və sidikqovucu, hərarət salan və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, kökü və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, tinktura, ekstrakt və mazlar.

Aşı sumax - *Rhus coriaria* L.
Sumax

Aşı sumax
***Rhus coriaria* L.**
Sumax

Botaniki təsviri: Sumaxkimilər (*Anacardiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Sumax (*Rhus* L.) cinsindən olan koldur. Hündürlüyü 1-5 m, cavan zoğların qabığı açıq mixəyi rəngdə, sarımtıl-qonur tükçüklərlə sıx örtülmüşdür. Ardıcıl, uzunluğu 10-22 sm-ə çatan yarpaqları 3-6 sm ölçüdə 9-17 yarpaqcıqdan ibarətdir. Yarpaqcıqlar uzunsov lansetvari, kənarları mişarvari dişli; üstdən tünd yaşıl rəngdədir. Xırda, yaşımtil ağ çiçəkləri piramidal-süpürgəvari çiçək qrupunda birləşmişlər. Diametri 5-6 mm olan tumurcuqvari yumru meyvəsi qonur-qırmızı rəngdə, tumları parıltılı və çox bərkdir. May-iyul aylarında çiçəkləyir, sentyabr-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonlarında, Talışda, Qobustanda, Kür-Araz ovalığında və Naxçıvanda arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, daşlı və qayalı yamaclarda bitir.

Tərkibi: C vitamini, flavonoid, antosian, karotinoidlər, eləcə də efir yağları və aşı maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi və xalq təbabətində, homeopatiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən böyrək, öd kisəsi xəstəlikləri, zob, sətəlcəm, revmatizm, ishal, qanaxma, yanıqlar, irinli yaralar və xoralar, ağız boşluğunun iltihabı, zəhərlənmə və s. hallarda istifadə olunur. Antivirus, büzüşdürücü, iltihab əleyhinə və qızdırma salan təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yarpaqları və meyvələri.

İstifadə formaları: Cövhərlər.

Böyük bağayarpağı - *Plantago major* L.
Bağayarpağı

Böyük bağayarpağı
***Plantago major* L.**
Bağayarpağı

Botaniki təsviri: Bağayarpağıkimilər (*Plantaginaceae* Juss.) fəsiləsinin Bağayarpağı (*Plantago* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Enli, yumurtavari, bütöv, 5-7 damarlı, enli saplaq üzərində yerləşən çılpaq yarpaqları birbaşa kökyanı rozetdən çıxır. Gövdəsi (adətən bir neçə) yarpaqsız, dar, uzun sümbüllə başa çatır. May-sentyabr aylarında çiçəkləyir, iyun-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında arandan subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən çəmən, meşə, kolluq, qumsal yerlər, yol kənarları, əkin, bağ və bostanlarda bitir.

Tərkibi: Flavonoid, saponin, alkaloid, piyli yağlar, aşı və acı maddələr, C, B və K vitaminlər, karotin və qlikozidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də farmakologiyada, homeopatiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən dəri, böyrək, göz, şəkərli diabet, sidik kisəsi, mədə-bağırsaq, mədə və onikibarmaq bağırsaq xoraları, epilepsiya, ağciyər vərəmi, bronxit xəstəlikləri, habelə yanıqlar, bədxassəli şişlər, sınıq, burxulma və zədələnmə, ağızda iltihab prosesləri, irinli yaralar və xoralar, diş və baş ağrıları zamanı istifadə olunur. Bakterisid, sedativ, hipotenziv, hemostatik, qansaxlayıcı, bəlgəmgətirici, işlədici və antiradiasion təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Mədə şirəsinin yüksək turşuluğu ilə bağlı qastrit üçün ziyanlıdır.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri, kökü və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və şirələr.

Çöl qatırquyruğu -
Equisetum arvense L.
Qatırquyruğu

Çöl qatırquyruğu
***Equisetum arvense* L.**
Qatırquyruğu

Botaniki təsviri: Qatırquyruğukimilər (*Equisetaceae* Rich. ex DC.) fəsiləsinin Qatırquyruğu (*Equisetum* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Gövdəsi iki cürdür. Yazda meyvələyən gövdələr əmələ gəlir. Onlar sadə, budaqsız, solğun qonur rəngdə, köbə şəkilində birləşmiş yarpaq yataqları ilə əhatə olunmuşdur. Gövdənin zirvəsindəki silindrik sünbüldə qatırquyruğunun törəyib artmasını təmin edən sporalar yetişir. Bitkinin şaquli dərinə gedən qarətəhər kökü bir neçə təbəqədə yanlara inkişaf edərək barsız zoğlar verir. Meyvə vermədən sonra əmələ gələn gövdələr budaqvari-köbə şəklində birləşmiş uzun yaşıl iynəvari yarpaqlarla örtülmüşdür. Qurudulmuş bitkinin iyi yoxdur, rəngi bozumtul-yaşıl, dadı isə turştəhərdir. Sporlar mart-aprel aylarında yetişir.

Yayılması: Azərbaycanda Quba, Qusar, Xaçmaz, Şabran, Daşkəsən, Gədəbəy, Göy-göl, Tovuz, Şəmkir rayonlarında, Qobustan, Xəzəryanı və Kür-Araz ovalıqlarında, Kür düzənliyi və Naxçıvanda yayılmışdır. Arandan subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən rütübətli yerlərdə, çay kanarında, çəmənlərdə, bağlarda, əkinlərdə və dincə qoyulmuş torpaqlarda bitir.

Tərkibi: C vitamini, qlukozid, alkaloid, saponin, flavonoid, piyli yağlar, aşı və acı maddələr, eləcədə steroid, karotinoid və qətranlarla zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki və xalq təbabətində, eləcədə kliniki sınaqlarda və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən sidik kisəsi, nəfəs yolları, ağciyər vərəmi, bronxit, əsəb-sinir, ürək, dəri, qadın, mədə və 12 barmaq bağırsağ xorası, malyariya, revmatizm, öd kisəsi daşları xəstəlikləri, habelə qanaxma, babasil, podaqra, şiş, ağız boşluğu və burunda iltihab prosesləri zamanı istifadə olunur. Antihelmint, sidikqovucu, yarasagaldıcı, qansaxlayıcı və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Böyrək xəstəliklərində istifadəsi zərərli-dir.

İstifadə olunan hissələri: Yerüstü hissəsi

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və vannalar.

Dərman bədrənci - *Melissa officinalis* L.
Bədrənc

Dərman bədrənci
***Melissa officinalis* L.**
Bədrənc

Botaniki təsviri: Dalamazkimilər (*Lamiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Bədrənc (*Melissa* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Gövdəsi dördkünc, budaqlı, yarpaqları ilə birlikdə yumşaq tüklüdür. Yarpaqları qarşılıqlı, saplaqlı, yumurtavari formalı, kənarları mişarvari, demək olar ki, çıpaqdır. Çiçəkləri ağ rəngdə xırda, ətirlidir. Meyvəsi dörd kiçik qozcuqdan ibarətdir. Bütövlükdə bitki limon iyinə, qurudulmuş yarpaqları isə acı ədviyəli, bir qədər büzüşdürücü dada malikdir. İyun-iyul aylarında çiçəkləyir və iyul-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Quba, Qusar, Şabran, Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən, Füzuli, Şuşa, Laçın, Daşkəsən, Gədəbəy, Göy-göl, Tovuz rayonlarında, Kür düzənliyi, Samur-Dəvəçi, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Naxçıvanın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə və meşə kənarı, kolluqlar, bağ və bostanlarda bitir.

Tərkibi: Flavonoid, efir və piyli yağlar, C, B₁, B₂ vitaminləri, karotin, aşı maddələr və aromatik birləşmələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də farmakologiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Bu bitki əsasən ürək-damar, mədə-bağırsaq, revmatizm, dəri, boğaz, qulaq, bronxit və qan xəstəlikləri, habelə nevralkiya, baş və diş ağrıları, irinli yara və xoralar, yanıqlar, bəd xassəli şişlər, podaqra, sınıq, burxulma və zədələnmə zamanı istifadə olunur. Antioksidant, antibakterial, antifungal, antivirus, protistosid, sakitləşdirici, hipotenziv, ödqovucu, hemostatik, damardaraldıcı, ağrıkəsici, işlədici və iltihab proseslərinə qarşı təsire malikdir.

Əks təsirləri: Arterial hipotenziyaya ziyandır, az zəhərlidir.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və şirələr.

Dərman bəlqəmotu, Gülxətmi -
Althaea officinalis L.
Gülxətmi

Dərman bəlqəmotu, Gülxətmi

Althaea officinalis L.

Gülxətmi

Botaniki təsviri: Əməköməci (*Malvaceae* Juss.) fəsiləsinin Bəlqəmotu (*Althaea* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Hündürlüyü 1-1.5 m-ə çatan bir neçə gövdəsi vardır. Bütün bitki bozuntul, sıx, xırda tükcüklərlə örtülmüş, yumşaq məxməridir. Yarpaqları saplaqlı, yumurtavari, azacıq barmaqvari-dilimli və dişlidir. Orta ölçülü, çəhrayı çiçəkləri əsasən yarpaqların kənarına sıxılmış, gövdənin yuxarisında isə sıx sümbülvari çiçək qrupu əmələ gətirir. Meyvəsi üzük formasında yığılmış xırda yumru meyvəciklərdən ibarətdir. Kökünün özünəməxsus zəif iyi, azacıq şirin-şirilişli dadı vardır. İyul-sentyabr aylarında çiçəkləyir və meyvə verir.

Yayılması: Abşeronda, Samur-Dəvəçi, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Alazan-Əyriçay vadisində, Naxçıvan və Kür düzənliyində yayılmışdır. Aranda və dağətəyi hündürlüklərdə (dəniz səviyyəsindən 400 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən kollarlarda, nəmli yerlərdə və əkinlərdə bitir.

Tərkibi: Flavonoid, efir və piyli yağlar, C vitamini, karotin, aşı maddələr, eləcə də steroid və antosianlarla zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, farmakologiya və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən nəfəs yolları, bronxit və bronxial astma, ağciyər vərəmi, göz, mədə-bağırsaq, sidik kisəsi, dəri xəstəlikləri, həmçinin şişlər, yanıqlar, çibanlar, ağız boşluğu və burunda iltihab prosesləri və allergiya zamanı istifadə olunur. Antifungal, bəlqəmçətirici, qusturucu və iltihab proseslərinə qarşı təsire malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə, sirop və ekstraktlar.

Dərman xəşənbülü, Sarı yonca -
Melilotus officinalis (L.) Pall.
Xəşənbül

Dərman xəşənbülü, Sarı yonca
***Melilotus officinalis* (L.) Pall.**
Xəşənbül

Botaniki təsviri: Paxlalılar (*Fabaceae* Lindl.) fəsiləsinin Xəşənbül (*Melilotus* Hill) cinsindən olan ikiillik çılpaq ot bitkisidir. Hündürlüyü 1 m-ə qədər və daha çox, yarpaqları ardıcıl, saplaqlı, üçqatlıdır. Çox xırda, açıq sarı rəngli çiçəkləri sıx salxım şəklində birləşmişlər. Qurudulmuş xammalda yarpaqlar yaşıl, çiçəklər isə sarıdır. Güclü özünəməxsus iyi yeni qurudulmuş otun iyini xatırladır. May-iyun aylarında çiçəkləyərək iyun-avqust aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda bütün rayonlarda yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə hündürlükdə) əsasən çəmənlərdə, meşələrdə, kolluqlarda, yol kənarlarında və əkinlərdə rast gəlinir.

Tərkibi: Kumarin və piyli yağlar.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental, Çin və xalq təbabətində, eləcə də homeopatiya, farmakologiya və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən əsəb-sinir, bronxit, bronxial astma, ürək-damar, qara- və ağciyər, sidik və öd kisəsi daşları, qadın xəstəlikləri və digər hallarda istifadə olunur. Antivirus, antibacterial, antioksidant, sidikqovucu, bəlgəmgətirici, yumşaldıcı, büzüsdürücü, işlədici, hipotenziv, şişlərə və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Hamiləlik dövründə və böyrək xəstəlikləri zamanı istifadə etmək olmaz. Zəhərlidir, dozası artıq olduqda baş ağrısı, ürəkbulanma və damaqlarda qanaxma verir. Bitki qarışıqlarında isifadəsi məsləhətdir.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissələri, yarpaqları və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər və dəmləmə.

İri atpıtrağı, Pitrax - *Arctium lappa* L.
Pitrax

İri atpıtrağı, Pitrax
Arctium lappa L.
Pitrax

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Atpıtrağı (*Arctium L.*) cinsindən olan, ikiillik ot bitkisidir. Gövdəsi budaqlı, yarpaqları iri, uzun saplaqlı, üstü yaşıl rəngdə, arxası bozumontul, keçəvaridir. Boruvari səbətli qırmızı-bənövşəyi rəngli, çiçəkləri qalxanvari şəkildə birləşmə əmələ gətirir. İyul-avqust aylarında çiçəkləyərək, avqust-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Şamaxı, İsmayılı, Qəbələ, Oğuz, Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən, Füzuli, Laçın rayonlarında, Naxçıvanın və Talışın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Orta dağ qurşağından subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 800-2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən subalp çəmənliklərdə, meşələrdə və kolluqlarda bitir.

Tərkibi: Qlikozid, alkaloid, flavonoid, efir yağı, C vitamini, aşı və acı maddələr, eləcə də steroid və kauçuk ilə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində geniş tətbiq edilir. Əsasən öd kisəsi və böyrək daşı, mədə və onikibarmaq bağırsağ xoralarında, qaraciyər, diabet, artrit, sidik kisəsi, bəd xassəli şişlər, dəri, saç tökülməsi, zəhərlənmə, revmatizm, ateroskleroz, padaqra, ağız boşluğu və burunda iltihab prosesləri zamanı istifadə olunur. Antibakterial, sidik, öd və südqovucu, hemostatik, tərlədici, tonus qaldırıcı, iltihab proseslərinə və bəd şişlərə qarşı təsire malikdir.

Əks təsirləri: Heç bir ziyanı yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, kökləri, meyvələri və gövdəsi.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və mazlar.

Qara gəndalaş - *Sambucus nigra* L.
Gəndalaş

Qara gəndalaş
***Sambucus nigra* L.**
Gəndalaş

Botaniki təsviri: Gəndalaşkimilər (*Sambucaceae* Batsch ex Borkh.) fəsiləsinin Gəndalaş (*Sambucus* L.) cinsindən olan hündürlükdə 3-5 m kol və ya hündürlüyü 5-8 m-ə çatan kiçik ağacdır. Budaqları və yarpaqları qarşılıqlıdır. Yarpaqları 5-7 yarpaqcıqdan ibarət mürəkkəb lələkvari formalıdır. Diametri 5 mm-ə qədər olan çoxsaylı ağ çiçəkləri 5 əsas budaqcılardan ibarət çətirvari salxım şəklində birləşərək çiçək qrupu əmələ gətir. Meyvəsi xırda, qara rəngli, giləmeyvəyə bənzərdir. Tam qurumuş çiçəklər sarımtıl rəngdə, özünəməxsus iyi, şirin-şirili dada malikdir. May-iyul aylarında çiçəkləyərək, iyul-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonlarında və Talışın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Aşağı dağ qurşağından yuxarı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 500-2300 m-ə hündürlükdə) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, meşə kənarında, rütubətli, daşlı, kölgəli dərələrdə, yamaclarda qrup yə səpələnmiş halda bitir.

Tərkibi: C vitamini, flavonoid, qlikozid, steroid, aşı maddələr, efir və piyli yağlar, qətran, antosian və karotinoidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiya, farmakologiya və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən diabet, göz, dəri, mədə və onikibarmaq bağırsağ xoralarında, ürək-damar, bronxit, bronxial astma, böyrək, prostatit, qızılca, artrit, radikulit, nevrалgiya, angina, faringit, malyariya və qadın, xəstəliklərinə qarşı, bəd və xoş xassəli şişlər, revmatizm, yanıqlar, stomatit və digər hallarda istifadə olunur. Antibakterial, fitonsid, şüalanmadan qoruyucu, bəlgəm gətirici, ağrıkəsici, öd və sidikqovucu, işlədici, hipotenziv, tərledici, qusdurucu, şişlərə və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Çiçəkləri, yarpaqları, budaqları, meyvələri və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər və dəmləmə.

Qırxbuğum, Yol otu, Xarmanotu -
Polygonum aviculare L.

Yolotu

Qırxbuğum, Yol otu, Xarmanotu
***Polygonum aviculare* L.**
Yolotu

Botaniki təsviri: Qırxbuğumkimilər (*Polygonaceae* Juss.) fəsiləsinin Qırxbuğum (*Polygonum* L.) cinsindən olan birillik ot bitkisidir. Gövdələri düz və ya açılmışdır. Yarpaqları enli lansetvaridir, gövdədən çıxanlar iridir. Çiçəkləri yaşıl, kənarları ağ, çəhrayı və ya al qırmızı rəngdə, meyvəsi üçtərəfli ovalvaridir. May-oktyabr aylarında çiçəkləyir və meyvə verir.

Yayılması: Abşeron, Qobustan, Şabran, Quba, Qusar, Xaçmaz, Cəlilabad, Lənkaran, Masallı, Lerik, Yardımlı, Füzuli, Laçın, Şuşa rayonlarında, Kür-Araz ovalığında, Kür düzənliyində və Naxçıvanın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Arandan yuxarı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2300 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən daşlı yamaclarda, yol kənarlarında və əlaq yerlərində bitir.

Tərkibi: Kumarin, flavonoid, efir yağı, C vitamini və antosianlarla zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də homeopatiyada və farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə və onikibarmaq bağırsağ xoraları, sidik kisəsi, qara ciyər, öd kisəsi, böyrək, dəri xəstəlikləri, ağciyər vərəmi, dizenteriya, malyariya xəstəlikləri, şişlər, podaqra, babasil, qanaxmalar zamanı istifadə olunur. Antioksidant, antihelmint, fitonsid, sidikqovucu, hərərətsalan, hipotenziv, qansaxlayıcı, büzücü, damargenişləndirici, şualanmadan qoruyucu, iltihab proseslərinə qarşı və s. təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Hamiləlik dövründə istifadəsi ziyandır.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhərlər.

Sarağan, Vəlgə -
Cotinus coggygria Scop.
Sarağan

Sarağan, Vəlgə
***Cotinus coggygia* Scop.**
Sarağan

Botaniki təsviri: Sumaxkimilər (*Anacardiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Sarağan (*Cotinus* Hill) cinsindən olan kol, bəzən ağacdır. Hündürlüyü 1-4 m, qabığı xırda çatlıdır. Yarpaqları hamar, sadə, növbəli, uzunluğu 8-10 sm, eni 3-7 sm yumurtavari və ya yumru, arxadan boz-qonur rəngli, tüklüdür. Xırda, yaşımtilə ağ rəngli çiçəkləri uzunluğu 20 sm olan çoxsaylı, şaxəli süpürgəciklərdədir. Çiçəkləmədən sonra çiçək saplaqları uzanır və uzun pırpızlaşmış qırmızımtıl tükcüklərlə örtülür. Meyvəsi tərs yumurtavari quru meyvəyanıqlı çəyirdəkdir. May-iyun aylarında çiçəkləyir, avqust-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün ıyonlarında, Kür düzənliyində və Naxçıvanda arandan aşağı ağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 900 m-ə qədər) səsən quru, daşlı və qayalı yamaclarda rast gəlinir.

ərkibi: C vitamini, flavonoid, antosian, karotinoid, qlükozidlər, eəcə də efir yağları, steroidlər və aşımaddələrlə zəngindir.

əsirivə tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman tksidir. Elmi və xalq tēbabətində, eləcə də farmakologiyada əniş tətbiq edilir. Mədə-bağırsaq, qaraciyər, dəri, böyrək daşım, amar xəstəlikləri, habelə müxtəlif şışlər, stomatit, ishal, irinli aralar, yanıqlar, revmatizm zamanı istifadə olunur. Antiseptik, ntioksidant, ödqovucu, büzüşdürücü, yarasağaldıcı, iltihab roseslərinə qarşı təsire malikdir.

İks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yarpaqları, qabığı və budaqları.

İstifadə formaları: Cövher, dəmləmə, məhlul və mazlar.

Su persikariyası, Su bibəri, Su qırxbuğumu, Suqızılıcığı -
Persicaria hydropiper (L.) Spach)
Su bibəri

**Su persikariyası, Su bibəri,
Su qırxbuğumu, Su qızılıcığı
Persicaria hydropiper (L.) Spach
Su bibəri**

Botaniki təsviri: Qırxbuğum (*Polygonaceae* Juss.) Fəsiləsinin Persikariya (*Persicaria* Hill) cinsindən olan birillik bitkidir. Gövdəsi düz, şişman düyünləri qırmızımtıl kiprikli dərivari borucuqla əhatə olunmuşdur. Yarpaqları ardıcıl, uzunsov lansetvaridir. Yaşımtil və ya çəhrayı-alcıqımtıl xırda çiçəkləri birləşərək sallaq salxım əmələ gətirirlər. Meyvəsi xırda, qara, parıltısız toxumlardır. Qurumuş otun yarpaqları yaşıl, iysiz, azacıq büzüsdürücü dada malikdir. İyul-avqust aylarında çiçəkləyir və meyvə verir.

Yayılması: Şamaxı, İsmayıllı, Qəbələ, Oğuz, Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən, Füzuli, Şuşa, Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl, Qubadlı rayonlarında, Kür və Naxçıvan düzənliyi, Lənkəran ovalığı, Naxçıvanın və Lənkəranın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən bataqlıq, çay, su axını və arx kənarlarında bitir.

Tərkibi: Saponin, kumarin, alkaloid, flavonoid, efir yağı, C, D, E, K, PP vitaminləri, karotin, aşı maddələr, steroid, seskviterpenoid və digər bioloji fəal maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə-bağırsaq, nəfəs yolları, ağciyər vərəmi, sidik kisəsi, bədxassəli şişlər, malyariya, revmatizm xəstəlikləri, həmçinin babasil, sınıq, burxulma və zədələnmə zamanı istifadə olunur. Antioksidant, bakteriostatik, büzüsdürücü, ağrıkəsici, qansaxlayıcı, işlədici və şüalanmadan qoruyucu təsire malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə, vanna və mazlar.

Tüksüz biyan - *Glycyrrhiza glabra* L.

Biyan

Tüksüz biyan
***Glycyrrhiza glabra* L.**
Bıyan

Botaniki təsviri: Paxlalılar (*Fabaceae* Lindl.) fəsiləsinin Bıyan (*Glycyrrhiza* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Hündürlüyü 1,5 m-ə qədər, yoğun və dərin kökü vardır. Gövdəsi, yarpaqlarının saplaq və oxları, eləcə də çiçək qrupu qısa tüklüdür. Yarpaqları ardıcıl 9-15 yarpaqçıqlardan ibarət, mürəkkəb lələkvaridir; yarpaqçıqlar uzunsov yumurtavaridir, alt tərəfdən bir qədər parıltılı, xırda qətranlı vəziciklərin mövcudluğu səbəbindən yapışqanlıdır. Çiçəkləri xırda, açıq bənövşəyi rəngdədir. Meyvəsi qonur rəngli, yastı-uzunsov lobyavari, bir və ya bir neçə toxumludur. Kökünün rəngi sarı, iyi zəif, dadı isə şirindir. İyun-iyul aylarında çiçəkləyərək iyul-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayıması: Quba, Qusar, Xaçmaz, Füzuli, Laçın, Zənqilan, Cəbrayıl, Qubadlı rayonlarında, Samur-Dəvəçi, Xəzəryanı, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Kür və Naxçıvan düzənliklərində, Abşeronda və Qobustanda arandan dağətəyi hündürlük qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 400 m-ə hündürlükdə) rast gəlinir. Əsasən çay kənarlarında, nəmişlik yerlərdə və otlu yamaclarda bitir.

Tərkibi: Flavonoid, kumarin, efir yağları, steroid, C vitamini, aşı maddələr, antosian, karotin, qətran və digər bioloji fəal maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, habelə homeopatiyada, farmakologiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə və onikibarmaq bağırsağ xoralarında, qaraciyər, nəfəs yolları, bronxial astma, böyrək, vərəm, dəri xəstəliklərinə qarşı, bəd xassəli şişlər, revmatizm, podaqra, zəhərlənmə, yanıqlar və digər hallarda istifadə olunur. Bakterisid, funqisid, sidikqovucu, bəlgəmgətirici, yumşaldıcı, spazmolitik, estrogen, şişlərə və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Hamilə qadınlara istifadə etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Kökü, yerüstü hissəsi, yarpağı və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və şiiroplar.

Uca andız - *Inula helenium* L.
Andız

Uca andız
***Inula helenium* L.**
Andız

Botaniki təsviri: Asterkimilər (*Asteraceae* Dumort.) fəsiləsinin Andız (*Inula* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Gövdəsi 1-2 m hündürlükdə, düz, şırımlı, xırda tüklü, yuxarıda azbudaqlı, kökü yoğundur. Yarpaqları iri, kənarları diş-dişli, üstədən yaşıl nahamar, altından boz, yumşaq məxməridir. Sarı-qızılı rəngli səbətli çiçəklərinin diametri 3 sm-ə yaxındır. Çiçəklər azsaylı, salxım, yaxud süpürgəcik şəklində birləşmişlər. Meyvəsi çılpaq toxumçudur. Qurudulmuş kökü özünəməxsus, güclü, ətirli iyə və ədviyəli, azacıq acıtəhər dada malikdir. İyun-sentyabr aylarında çiçəkləyərək avqust-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanda Böyük və Kiçik Qafqazın bütün rayonlarında, Samur-Dəvəçi ovalığında və Naxçıvanın dağlıq hissəsində yayılmışdır. Aşağı dağ qurşağından subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 500-2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, kolluqlarda, çay kənarlarında və bağçalarda bitir.

Tərkibi: Saponinlər, seskviterpenoidlər, kumarinlər, flavonoidlər, efir yağları, steroidlər, C və E vitaminləri, karotin, acı maddələr, qətran və digər bioloji fəal maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, praktiki, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də homeopatiya və farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Mədəbağirsaq, nəfəs yolları, öd və sidik kisəsi, qaraciyer, ağciyər vərəmi, şəkərli diabet, bronxit və bronxial astma, allergiya, dəri, revmatizm, epilepsiya, artrit, ateroskleroz, malyariya, qadın və s. xəstəliklər zamanı, eləcə də irinli yara və xoralar, işləmə, podaqra və çibana qarşı istifadə olunur. Antihelmint, antibakterial, antifunqal, antiprotozo, gistamin, hərərəti salan, bəlgəmgətirici, tərlədici, hemostatik, sedativ, iltihib proseslərinə qarşı və sidikqovucu təsire malikdir.

Əks təsirləri: Böyrək xəstəliklərində və hamiləlik zamanı istifadəsi məsləhət deyildir.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri, kökü və kökümsovu.

İstifadə formaları: Cövher, dəmləmə və mazlar.

Üzərrik - *Peganum harmala* L.

Üzərrik

Üzərrik
Peganum harmala L.
Üzərrik

Botaniki təsviri: Üzərrikimilər (*Peganaceae* (Engl.) Tiegh. ex Takht.) fəsiləsinin Üzərrik (*Peganum L.*) cinsindən olan çoxillik çılpaq ot bitkisidir. Gövdəsi solğun yaşıl rəngdə, düz, budaqlıdır. Yarpaqları növbəli, yumrudur, iti açılmış hissəciklərə bölünmüşdür. Açıq sarı rəngli, 15 mm üzünsaplaqlı çoxsaylı çiçəkləri tək-tək yerləşir. Meyvəsi bir qədər yastı şarabənzər, üçyüvali qutucuqdur. May-iyul aylarında çiçəkləyir, iyul-avqust aylarında meyvə verir.

Yayılması: Xəzəryanı, Kür-Araz ovalıqları, Kür və Naxçıvan düzənliyi, Qobustan, Abşeron, Quba, Qusar, Şabran, Şamaxı, İsmayilli, Qəbələ, Oğuz, Şəki və Lerik rayonlarında yayılmışdır. Arandan aşağı dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 900 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən quru yamaclarda, boş yerlərdə, yarımşəhrada, suvarılan və dəmyə torpaqlarda bitir.

Tərkibi: Alkaloid, piyli yağlar, saponin, flavonoid və steroidlərlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən göz, dəri, bronxial astma, bağırsaq, revmatizm, malyariya, epilepsiya xəstəlikləri, həmçinin iflic, soyuqdəymə, allergiya, baş və diş ağrıları zamanı istifadə olunur. Antiseptik, antivirus, antihelmint, antioksidant, spazmolitik, sakitləşdirici, yuxugətirici, sidik və ödqovucu, tərledici, ağrıkəsici, işlədici və tonus qaldırıcı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Zəhərli olduğu üçün daxilə qəbul edilərkən ehtiyatlı olmaq zəruridir.

İstifadə olunan hissələr: Bitkinin yərustü hissəsi, kökü və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər və dəmləmələr.

Vizantiya poruqu, Pambıqlı poruq -
Stachys byzantina C. Koch =
Stachys lanata Jacq.
Pambıqlı

Vizantiya poruqu, Pambıqlı poruq
***Stachys byzantina* C. Koch = *Stachys lanata* Jacq.**
Pambıqlı

Botaniki təsviri: Dalamazkimilər (*Lamiaceae* L.) fəsiləsinin Poruq (*Stachys* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Bütünlüklə yumşaq, sıx ağ-gümüşü tüklüdür. Yarpaqları bütöv, uzunsov-kürəkvaridir. Çiçəkləri çoxçiçəkli, sıx köbələrdə, tacı cəhrayı rəngdədir. İyun-avqust aylarında çiçəkləyir, iyul-avqust aylarında meyvə verir.

Yayılması: Xəzəryanı ovalığı, Şabran, Quba, Qusar, Xaçmaz, Şamaxı, İsmayılı, Qəbələ, Oğuz, Füzuli, Şuşa, Laçın, Zəngilan, Cəbrayıl və Qubadlı rayonlarında yayılmışdır. Aşağı dağ qurşağından orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 500-1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə və meşə kənarlarında, kolluqlarda, çəmənlərdə, əkinlərdə, bağlarda və qaçıl daşlıqlarda bitir.

Tərkibi: Alkaloid, K və C vitaminləri, piyli və efir yağları, flavonoid və aşı maddələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Eksperimental və xalq təbabətində, həmçinin farmakologiyada geniş tətbiq edilir. Əsasən mədə xəstəliklərində və qanaxmalar zamanı istifadə olunur. Hipotenziv, qansaxlayıcı, ağrıkəsici, kardiotonik və protistosid təsire malikdir.

Əks təsirləri: Bu barədə məlumat yoxdur.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi və kökü.

İstifadə formaları: Dəmləmə, cövhər, çay, spirtli və quru ekstraktlar.

Yabani kök - *Daucus carota* L.
Kök

Yabarı kök
Daucus carota L.
Kök

Botaniki təsviri: Kərovüzkimilər (*Apiaceae* Lindl.) fəsiləsinin Kök (*Daucus L.*) cinsindən olan ikiillik, nadir hallarda birillik ot bitkisidir. Gövdəsi düz, 13-100 sm hündürlükdə, kökü iyvari, ağımtıl rəngdədir. Yarpaqları yumurtavari və ya üzünsov, kənarları diş-diş, yaxud kəsikdir. Çətirləri çoxşualı, ləçəkləri ağ, yaxud sarı, nadir hallarda çəhrayıdır. Çətirin ortasında bir və ya bir neçə tünd qırmızı rəngdə çiçək vardır. Meyvələri 3 mm uzunluqda elliptik-uzunsovdur. İyun-oktyabr aylarında çiçəkləyərək iyul-oktyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında arandan orta dağ qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 1800 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşələrdə, kolluqlarda, dəniz kənarı qumluqlarda, çayların məcrələrində və kənarlarında, bağlarda, bostanlarda və yol kənarlarında bitir.

Tərkibi: Alkaloid, flavonoid, kumarin, steroid və karotinoidlərlə, eləcə də efir və piyli yağlarla, aromatik birləşmələrlə zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi və eksperimental, Tibet, Çin və xalq təbabətində, eləcə də kliniki sınaqlarda, homeopatiya, farmakologiya və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Mədə-bağırsaq, qaraciyər, ürək-damar, əsəb-sinir, böyrək daşı, bəd xassəli şişlərə qarşı istifadə olunur. Öd və sidik qovucu, işlədici, antihelmint, spazmolitik və iltihab proseslərinə qarşı təsirə malikdir.

Əks təsirləri: Mədə və onikibarmaq bağırsaq xorası, eləcə də enteritlərdə istifadə etmək olmaz.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, meyvələri və kökü.

İstifadə formaları: Cövhər, ekstrakt, şirə və dəmləmə.

Zəif daziotu, Dazı, Xüşkə -
Hypericum perforatum L.
Dazı

Zəif daziotu, Dazı, Xüşkə
***Hypericum perforatum* L.**
Dazı

Botaniki təsviri: Dazıkimilər (*Hypericaceae* Juss.) fəsiləsinin Daziotu (*Hypericum* L.) cinsindən olan çoxillik ot bitkisidir. Gövdəsi dördkünc, sadə, yaxud budaqlıdır. Yarpaqları enli, oval, şəffaf nöqtələrlə örtülmüşdür. Sarı rəngli çiçəkləri süst qalxanvari çiçək qrupunda birləşir, meyvəsi qutucuqdur. May-avqust aylarında çiçəkləyir, iyul-sentyabr aylarında meyvə verir.

Yayılması: Azərbaycanın bütün rayonlarında arandan subalp qurşağına kimi (dəniz səviyyəsindən 2600 m-ə qədər) rast gəlinir. Əsasən meşə, kolluq, otlu yamaclarda və bağlarda bitir.

Tərkibi: Saponin, C və PP vitaminləri, karotin, flavonoid, alkaloid, qlikozid, efir və piyli yağlar, aşı maddələr və qətranla zəngindir.

Təsiri və tətbiqi: Farmakopeyaya daxil olan rəsmi dərman bitkisidir. Elmi, eksperimental və xalq təbabətində, eləcə də farmakologiyada, homeopatiyada və baytarlıqda geniş tətbiq edilir. Əsasən qaraciyər, mədə-bağırsaq, dəri, şəkərli diabet, hipertoniya, sidik kisəsi, ağciyər vərəmi, qadın, öd kisəsi və böyrək daşları xəstəlikləri, habelə yanıqlar, stomatit, nevrалgiya və ilan vurma zamanı istifadə olunur. Antivirus, antibakterial, antihelmint, qansaxlayıcı, ağrıkəsici, işlədici, yumşaldıcı, dezinfeksiyaedici və iltihab proseslərinə qarşı təsire malikdir.

Əks təsirləri: Qaraciyər nahiyəsində narahatlıq, ağızda acılıq hissi, qəbizlik və iştahın pozulmasını doğura bilər. Hipertoniya xəstəliyində yalnız bitki qarışıqlarında istifadə edilir.

İstifadə olunan hissələr: Yerüstü hissəsi, yarpaqları, çiçəkləri və toxumları.

İstifadə formaları: Cövhər, dəmləmə və şirələr.

İçindəkilər

Adi başınağacı (Başınağacı) - <i>Viburnum opulus</i> L.	4
Adi boymadərən (Boymadərən) - <i>Achillea millefolium</i> L.	6
Adi çaytikanı (Çaytikanı) - <i>Hippophae rhamnoides</i> L.	8
Adi dəvədabanı (Dəvədabanı) - <i>Tussilago farfara</i> L.	10
Adi gicitkan (Gicitkan) - <i>Urtica dioica</i> L.	12
Adi itxiyarı, Acı xırca (İtxiyarı) - <i>Ecballium elaterium</i> (L.) A.Rich.	14
Adi kasnı, Çırtıda güş (Kasnı) - <i>Cichorium intybus</i> L.	16
Adi alaqañqal (Alaqañqal) - <i>Silybum marianum</i> (L.) Gaerth.	18
Adi qaraot, Qaraqınıx (Qaraqınıx) - <i>Origanum vulgare</i> L.	20
Adi raziyana (Raziyana) - <i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	22
Adi zirə (Zirə) - <i>Carum carvi</i> L.	24
Adi zirinc (Zirinc) - <i>Berberis vulgaris</i> L.	26
Amerika çiçəbaharı, Qırmızıdil (Qırmızıdil) - <i>Phytolacca americana</i> L.	28
Aşı sumax (Sumax) - <i>Rhus coriaria</i> L.	30
Böyük bağayarpağı (Bağayarpağı) - <i>Plantago major</i> L.	32
Çöl qatırquyruğu (Qatırquyruğu) - <i>Equisetum arvense</i> L.	34
Dərman bədrənci (Bədrənc) - <i>Melissa officinalis</i> L.	36
Dərman bəlxəmotu, Gülxətmi (Gülxətmi) - <i>Althaea officinalis</i> L.	38
Dərman xəşənbülü, Sarı yonca (Xəşənbül) - <i>Melilotus officinalis</i> (L.) Pall.	40
İri atpıtrağı, Pitrax (Pitrax) - <i>Arctium lappa</i> L.	42
Qara gəndalaş (Gəndalaş) - <i>Sambucus nigra</i> L.	44
Qırxbuğum, Yolotu, Xarmanotu (Yolotu) - <i>Polygonum aviculare</i> L.	46
Sarağan, Vəlgə (Sarağan) - <i>Cotinus coggygria</i> Scop.	48
Su persikariyası, Su bibəri, Su qırxbuğumu, Suqızılcığı (Su bibəri) - <i>Persicaria hydropiper</i> (L.) Spach	50
Tüksüz biyan (Biyən) - <i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	52
Uca andız (Andız) - <i>Inula helenium</i> L.	54
Üzərrik (Üzərrik) - <i>Peganum harmala</i> L.	56
Vizantiya poruqu, Pambıqlı poruq (Pambıqlı) - <i>Stachys byzantina</i> C. Koch = <i>Stachys lanata</i> Jacq.	58
Yabanı kök (Kök) - <i>Daucus carota</i> L.	60
Zəif daziotu, Dazı, Xüşkə (Daziotu) - <i>Hypericum perforatum</i> L.	62